

RUSYA TÜRKOLOJİSİNİN KURUCUSU – V. V. RADLOV*

Ferit Yusupoviç YUSUPOV**

Çev. Fatih EKİCİ***

«İnsanlar gider, geriye ise eserleri kalır, V.V. Radlov'un aziz hatırası da, hayatı boyunca verdiği büyük eserleriyle korunacaktır.»

S. F. Oldenburg

19. yüzyıl, Tatarca araştırmaları tarihinde önemli gelişmelere sahne olmuştur: Yurtovlu mollalar denetiminde, Tobol ilkokulu Tatar dili öğretmeni ve din adamı olan İosif Giganov tarafından kaleme alınan Tatar dilinin ilk gramer kitabı “Grammatika tatarskogo yazıka” [Tatar Dili Grameri] (St. Peterburg, 1801) ve yine onun tarafından yazılan “Grammatika turetskogo i arabskogo yazıkov” [Türk ve Arap Dillerinin Grameri] (St. Peterburg, 1804) adlı eserler yayımlanmıştır. Bunu, N. Atnometov, İ. Halfin, A. Troyanskiy tarafından derlenen, Tatar dili üzerine olan diğer yayınlar izlemiştir.

Kazan Üniversitesi'nde 1812 yılından itibaren İbrahim Halfin, 1826 yılından itibaren ise A.K. Kazembek (Mirza Kazım Bey) tarafından Türk dillerinin öğretime başlanır. Türk dilleri üzerine çıkan yayınlar arasında, A.K. Kazembek (Mirza Kazım Bey)'in Rusya'da olduğu gibi Avrupa üniversitelerinde de Türk ve Tatar dillerinin öğrenilmesinde temel ders kitabı olarak kullanılan “Grammatika

---

* Bu yazı, V.V. Radlov'un Türkçesi “Güney Sibiry ve Dzungar Steplerinde Yaşayan Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri” olan ve Türkiye'de “Probenler” olarak da bilinen meşhur derlemeler dizisinin “Baraba, Tara, Tobol ve Tümen Tatarlarının Lehçeleri”ne ayrılan dördüncü cildinin 2012 yılında F.Y. YUSUPOV tarafından Rusça olarak yapılan tıpkıbasım kitabının [Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen, Jıvuşçih v Yujnoy Sibiri i Dzungarskoy Stepi – Çast' IV Nareçiya Barabintsev, Tarskih, Tobol'skih i Tyumenskih Tatar, Tatarskoe Knizhnoe İzdatelstvo, Kazan, 2012] giriş bölümünde bulunan ve Radlov'un hayatı ve çalışmalarını anlatan “V.V. Radlov – Vıdayuşçıysya Tyurkolog Rossii” [s. 5-28] başlıklı makalenin Rusçadan Türkçeye çevirisini içermektedir. Çeviride, yazarın dipnot sistemi aynen uygulanmış olup çevirenin eklenti ve açıklamaları ise köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

** Prof. Dr. Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Sanat Enstitüsü Tataristan Cum. – R.F.

*** Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü fatihkici@yandex.com

turetsko-tatarskogo yazıka" [Türk-Tatar Dilinin Grameri] (Kazan, 1839, 1846) adlı eseri özel bir yer tutar.¹

19. yüzyılın altmışlı yıllarına gelindiğinde, dünyaca ünlü Türkolog Vasiliy Vasilyeviç Radlov'un bilimsel araştırma faaliyetleri başlar. N.F. Katanov, İ.N. Berezin, O.N. Böhtlingk, N.İ. Aşmarin ve diğer âlimler, Rusya Türkolojisinin oluşumu ve gelişimine oldukça güzide katkılar sağlamış olsalar da, bilimsel faaliyetlerini icra ettikleri dönem; dünya Türkoloji tarihinde, Radlov dönemi olarak adlandırılır.

V.V. Radlov, altmış yıllık bilim hayatı boyunca, lehçe alanı (diyalektografi) ve lehçe bilimi (diyalektoloji), sözlükçülük (leksikografi) ve söz bilimi (leksikoloji), Türk dillerinin tarihi-karşılaştırmalı ses bilgisi (fonetik) ve dil bilgisi (grameri); Runik, Uygur, Arap harfli Türk yazıtlarının basımı ve metinbilim (tekstoloji), Türk halkbilimi, etnografya, tarih ve arkeoloji gibi Türkoloji'nin bütün alanlarıyla ilgilenmiştir.²

Türkoloji literatüründe, V.V. Radlov'un çalışmalarının araştırılması üzerine adanmış çok sayıda bilimsel makale ile hayatı ve faaliyetlerinin farklı dönemlerini, çok yönlü eserlerinin farklı açılardan sunumlarını içeren birçok biyografi denemesi bulunmaktadır. Tuhaf olan ise tüm bunlara rağmen usta Türkolog'un hayatının bu zamana kadar tam anlamıyla bilinmemesidir.

V.V. Radlov, 1837 yılında Berlin'de doğmuştur. Lise eğitimini tamamladıktan sonra 1854 yılında Berlin Üniversitesi'nin Felsefe Fakültesine girmiştir. İlk olarak teolojiye merak sarmış, ancak çok geçmeden tarihi-karşılaştırmalı dilbilim ile ilgilenmeye başlamıştır.

O dönem, köken bilgisi (etimoloji) biliminin kurucusu, karşılaştırmalı dilbilim, ses bilgisi alanlarında seçkin bir bilim adamı olan August Pott, Halle'de dersler vermekteydi. Genç öğrenci Radlov, hiç tereddüt etmeden, iki sömestr boyunca, gelecekteki bilimsel araştırmaları için çok faydalı olacak bu bilim adamının derslerini dinlemeye gider. Berlin'e geri döndüğünde, yoğun bir şekilde filoloji derslerine devam eder. Gelecekteki bilimsel görüşlerinin oluşmasında, o dönem Berlin Üniversitesi'nde hocalık yapan ünlü coğrafyacı ve tarihçi Carl Ritter, büyük rol oynamıştır. Fakat Radlov'un bilimsel ilgi alanlarının gelişmesinde ve kendini doğu bilimine (oryantalizm) adama arzusundaki asıl etki sahibi, kendisinden Moğolca, Tatarca, Mançuca, Çince vb. birçok doğu dilini öğrendiği ve de Ural-Altay meseleleri hakkındaki yeni teorileri üzerine kendisiyle çalıştığı W.

¹ Kononov A.N., V.V. Radlov i oteçestvennaya tyurkologiya // Tyurkologičeskiy sbornik. M.: Nauka, 1972. s. 9.

² Kononov A.N., V.V. Radlov i oteçestvennaya tyurkologiya // Tyurkologičeskiy sbornik. M.: Nauka, 1972. s. 9.

Schott olmuştur.³ Radlov doğu bilimci (oryantalist) olmaya Schott'un derslerinin etkisiyle karar vermişse de, onun tarih ve etnografya üzerine olan görüşlerinin oluşmasında büyük ölçüde C. Ritter'in fikirleri etkili olmuştur.

Radlov'un Asya Rusyasının o dönem az bilinen halklarına karşı ilgisi, daha öğrencilik yıllarında, karşılaştırmalı dilbilim alanındaki araştırmalara karşı hevesinin olduğu dönemlerde baş göstermeye başlamıştı. Henüz öğrencilik döneminde, O.Böhtlingk'in Türkoloji alanındaki klasik çalışmalarından biri olan "Grammatika yakutskogo yazıka"yı [Yakut Dilinin Grameri] tamamıyla incelemiştir. Bu kitap onda, derin bir izlenim uyandırmıştır.

Radlov'un, Doğu'daki Türk halklarının dillerini, tarih ve kültürlerini araştırmaya yönelik, kendini adamaya varacak derecede kesin kararları yavaş yavaş şekilleniyordu. Fakat bunun için Rusya'ya gitmesi gerekti, 1854 yılında ise St. Peterburg Üniversitesi'nde O. Böhtlingk'in de çalıştığı Şarkiyat Fakültesi kurulmuştu ve tam da o sıralar Doğu'nun araştırılması üzerine yapılacak bilimsel geziler tertip edilmekteydi.

Radlov, Schott'dan aldığı tavsiye mektubuyla 1858 yazında Peterburg'a gelerek, dil üzerine köklü bir eğitim almak amacıyla Şarkiyat Fakültesi'ne girmeye niyetlenir, fakat daha sonra bu niyetinden vazgeçer ve Asya Müzesi'nin kütüphanesinde bağımsız olarak çalışmalarını yapmaya koyulur. Radlov, Türk dillerinin anadil taşıyıcılarıyla doğrudan temas kurabileceği fırsatları arar. Özellikle bu amaçla, F.B. Schmidt'in başkanı olduğu Rus Coğrafya Cemiyeti'nin bilimsel bir gezisine katılabilmek ve Amur bölgesine gidip Tunguz halklarını araştırabilmek için uğraşır. Ancak bilinmeyen sebeplerle Radlov, bu bilimsel geziye katılamaz.

Rusya'nın Berlin büyükelçisi olan P.K. Meyendorff, o sıralar Radlov'a Barnaul Madencilik Okulu'nda Alman ve Latin dilleri öğretmeni olarak çalışmasını teklif eder. Bu, Radlov için, Altay dillerini doğrudan kendi dil çevresinde araştırmak anlamına gelmektedir. 11 Mayıs 1859 tarihinde Rusya'ya sadakat ve uyrukluğ andı içer ve o günden sonra Friedrich Wilhelm Radloff isim değiştirerek Vasiliy Vasilyeviç Radlov olur. 14 Mayıs 1859 tarihinde Barnaul'a resmi görevlendirmesini alır. Bu sırada Radlov tarafından, yazlık izinlerinde Altay bölgesinde bilimsel geziler yapmasına izin verilmesine dair vazgeçilmez bir koşul konulur. Bu planları için, beş yıl boyunca ona hükümet tarafından para yardımı yapılacağı sözü verilir. Hiç duraksamadan teklifi kabul eder ve lise öğretmeni unvanı almak için gerekli olan sınavları geçerek, Barnaul'a doğru yola koyulur.

XVIII. yüzyıldaki önemli akademik geziler ve 1845 yılında kurulan Rus Coğrafya Cemiyeti'nin araştırma gezileri, fiilen Asya Rusyasının ilk etnografik

³ Vaynşteyn S.V., V.V. Radlov i ego trud "İz Sibiri" // V.V. Radlov. İz Sibiri. M., 1989. s. 641.

haritasını meydana getirmiştir. Bu haritada, Radlov'un Barnaul'a gelişine değin, Güney Sibiry'a'nın geniş bölgeleri halen [belirsizliği ifade eden] beyaz bir leke olarak durmaktaydı.

Radlov, Altay'a gelir gelmez vakit kaybetmeden; Türkçe konuşan yerli nüfusun dillerinin araştırılmasını, folklor örneklerinin toplanmasını, yerli halkın yaşam tarzı ile bölgenin tarihi eserlerinin öğrenilmesini içeren dilbilimsel ve etnografik meselelerin çözümü üzerine olan planını belirler. Yaşayan Türk konuşma dilini öğrenmeyi gerekli sayar ve çok geçmeden yerli valinin de yardımıyla, Altay zaysanlarından [yerel yöneticilerinden] birisi, ona Altay dilinin çok iyi erbabı olan, geleceğin büyük Türkolog'unun kendisinden hocası olarak söz ettiği, Yakov Tonjan'ı gönderir. Radlov amacına uygun olarak yerli Türk dillerini, folklorunu ve tarihini araştırmaya başlar. Gündüzleri bölge maden okulunda dersler vermekte, akşamları ise dil kaynağı [Yakov Tonjan] ile çalışmaktadır. 1860-1861 yıllarının kış ayları süresince konuşma dilini kullanmada oldukça yol almış ve artık senelik yaz seyahatlerinde yerli halk ile iletişim kurabilecek seviyeye ulaşmıştı.

Radlov Altay'a ilk gezisini, Berlin'den kendisine daha yeni gelmiş olan genç eşini ve de Altaylı Yakov Tonjan'ı da yanına alarak, 1860 yılının yazında yapar.

Sonraki yıllarda V.V. Radlov, yalnızca Altaylıların değil, Altay ile sınır komşusu olan Güney Sibiry, Orta ve Merkezi Asya bölgelerinde yaşayan Türkçe konuşan halkların da araştırılmasına büyük önem verir.

Radlov, bilimsel gezilerinin sonuçlarını henüz Altay'da bulunduğu sıralarda yayımlamaya başlar. 1861-1863 yıllarında Almanca olarak "Altay'dan Mektuplar"ı, 1863-1864 yıllarında ise "Kırgızlar Üzerindeki Gözlemler"ini (Kazaklar. – F.Y.) yayımlar. Ardından ise Almanca yazdığı "Altay Üzerinden Teletskoye Gölü ve Abakan'a Seyahat" (1865), "Merkezi Asya'daki Tli Vadisi ve Sakinleri", "Sibiry ve Moğolistan'daki Türk Boylarının Etnografik Özeti" (1883) makaleleri yayımlanır.

Radlov, etnografik meseleler arasında, Türk halklarının soy yapısının meydana çıkışı meselesine ayrı bir önem vermekteydi, çünkü Castrén'in izinden giderek, herhangi bir halkın soy yapısının incelenmesinin, onun kökeninin ortaya çıkarılması için çok önemli bir kaynak olarak görev alabileceğini düşünüyordu.⁴

Bu araştırmalarının neticesi olarak Radlov, Sibiry ve Moğolistan'daki Türk boylarının etnik bileşimi üzerine fevkalade bir bildiri yayımlandı. V.V. Radlov'un Türk halklarının ortaya çıkışı ve şekillenışı [etnogenezi] üzerine son derece değerli yargılar içeren, hacim olarak nispeten küçük bu çalışması, Türkoloji ve etnog-

⁴ Vaynşteyn S.İ., Klyaştorniy S.G.; V.V. Radlov i istoriko-etnografiçeskoe izuçenie tyurkskih yazıkov // Tyurkologiçeskiy sbornik. M.: Nauka, 1971. s. 22.

rafya alanlarında büyük ses getirdi. Çalışmasında, Sibiryadaki Tofalardan Orta Asya'daki Özbeklere kadar Türk halklarının genişçe bir grubu üzerine yeni bilgiler bulunmaktaydı.

Radlov, Baraba, Tara, Tümen ve Tobol Tatarları hakkında, tüm bu Türk topluluklarının Altay Teleütleri ile yakın akraba olduğunu, yalnızca dillerinin Orta Asya'daki Türklerin etkisi altında bazı değişimlere uğramış olduğunu yazar. "İrtiş'in ortasında ve onun Tara, Tobol, İşim kollarında yaşayan Tatarlar, Rusya'nın doğusundan ve Orta Asya'dan yabancılarla karışmış Sibiryalı Tatarlarından bir halkı temsil etmektedir. Kökenlerine bağlı olarak dilleri, özellik ve lehçe bütünlüğü sunmaktadır... Tüm bu etnik gruplar, Altay Teleütlerinin yakın akrabalarıdır."⁵

Radlov, Altay'da bulunduğu süre boyunca Altaylıları, Teleütleri, Şorları, Kumandıları, Tuvalıları, Kazakları, Kırgızları, Abakan Tatarlarını (Hakasları), Batı Sibiryalı Tatarlarını ve Çinlileri araştırmaya yönelik toplam on adet yıllık gezi gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte, 1866 yılından itibaren ise araştırmalarının sonuçlarını yayımlamaya başlamış, yine aynı yıl "Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri..." adlı ünlü çalışmasının ilk cildini, 1868 yılında ikinci cildini, 1878 yılında ise üçüncü cildini çıkarmıştır. V.V. Radlov, Altaylıların, Baraba, Tümen, Tobol Tatarlarının, Kazakların, Kırgızların, Uygurların, Kırım Tatarlarının ve Rusya'nın diğer Türkçe konuşan halklarının, halk şiiri örneklerinin toplanmasına uzun yıllarını adanmıştır. Temel eserleri olan "Aus Sibirien" ve "Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri...", Türk halkbilimi araştırmalarının kuruculuğunu üstlenecek bir önem taşımaktadır.

Türk halk edebiyatı üzerine olan materyaller, A.N. Samoyloviç'in tabiriyle "Türkoloji'nin temellerinin atıldığı, Radlov'un ilk temel eseri"⁶, 10 ciltlik ve ilk 7 cildi Radlov tarafından, son 3 cildi ise Kunoş, Katanov, Moşkov tarafından hazırlanan "Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri..." (Spb., 1866-1907) adlı eserde yayımlandı.

Radlov'un Altay dönemi bilimsel faaliyetlerinin sonlarına doğru "Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri..." adlı çalışmasının 4 cildi basılır. Radlov'un "Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri..." ve diğer bazı çalışmalarında, Türk folklorunun yapısal ve biçimsel içeriğinin yeniden canlandığı materyali bulmak mümkündür.

⁵ Vaynşteyn S.İ., Klyaştorıy S.G.; V.V. Radlov i istoriko-etnografiçeskoe izuçenie tyurkskih yazıkov // Tyurkologiçeskiy sbornik. M.: Nauka, 1971. S. 22; Radlov V.V., Etnografiçeskiy obzor turetskih plemen Sibiri i Mongolii. İrkutsk, 1929. s. 232.

⁶ Samoyloviç A.N., Radlov kak turkolog // Revolyutsiya i natsional'nosti. 1937. No: 2. s. 79-81.

Öyle ki, “Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri...” çalışmasının üçüncü cildinde, V.V. Radlov tarafından derlenmiş ve yayımlanmış olan Kazak folkloruna ait atasözleri ve deyimler, dualar, düğün şarkıları, âşık atışmaları, “Er Sayın”, “Er Targın”, “Kozı Körpeş ve Bayan Sulu”, “Edige” destanları gibi metinler bulunur.

Radlov’un “Kozı Körpeş ve Bayan Sulu” yayınına özellikle değinmek gerekir. Bu yüksek dereceli nazım eseri halk menkıbeleri, Türk dilli halklar arasında gayet geniş bir alana yayılmıştır: İçkin, Safakül, Tobol, Baraba Tatarları ve Kazaklarda “Kozı Körpeş ve Bayan Sulu”; Altaylılarda “Kozın Erkeş”; Başkurtlarda “Kuz-Kurpâç”; Uygurlarda “Bozı Korpeş”.

Pek tabii ki, farklı halkların bu destanları, hem konu olarak, hem karakter görüntülerinin yorumlanmasında, hem de söz varlığının işlenmesinde kendine has farklılıklar içermektedir. Ancak önde gelen motifler, ortak ve geleneksel olarak korunmaktadır.

Tatarlardaki ve diğer Türk halklarındaki “Kozı Körpeş ve Bayan Sulu” varyantlarının incelenmesi ve araştırılmasına, “Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri...” çalışmasının basımından sonra da devam edilmiştir. Örneğin, son dönemlerde Tatar halkbilimcilerinin bu destanın daha yeni varyantlarını bulma çalışmaları başarıyla devam etmektedir.

“Kozı Körpeş ve Bayan Sulu”nun V.V. Radlov tarafından yayımlanan varyantı, diğer komşu Türk halklarının varyantları ile kıyaslandığında, çıkış efsanelerinin temeli hakkında bir varsayımlar dizisi ileri sürmeyi mümkün kılmaktadır.⁷

“Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri...” eserinin IV. cildi, doğrudan, belirtilen Tatar gruplarının yerleşim yerlerinde derlenen sözlü halk ürünü 121 eseri içine almaktadır. Bunlar, günümüz sınıflandırmasıyla 41 masal, 680 dizeden oluşan 29 şarkı ve beyit, 23 efsane ve şecere, 16 destan ve Türk folklorunun o zamanlardan kalan kendine has türlerinden parçalardır. İlk olarak, Radlov tarafından Sibiryâ Tatarları arasında yaşayan destanlar ve ona yakın olan lirik-epos beyitler kaydedilmiştir.⁸ Radlov, birçok Türk boyu için beşik sayılan Baraba bozkırlarında yaşayan Türk dillerinin ortak destanı olan “İdegey”in çok sayıdaki varyantından birini, destan anlatıcısının kendi ağzından kayda geçirme imkânı elde eder. Bu destanda, XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başları Altın Orda devletinin tarihi şahsiyetleri olan İdegey, Timur Bek ve Toktamış Han hakkında çarpıcı bilgiler verilmektedir. Eski Türk destanının eşsiz örnekleri olan “Ak Kübek”,

⁷ Silçenko M.S., V.V. Radlov i izučenie tyurkskogo folklorâ // Tyurkologičeskiy sbornik. M.: Nauka, 1971. s. 16-19.

⁸ Ehmetova-Urmançë F.V., Tatar eposı. Dastannar. Kazan: Rannur, 2004. S. 430.; Sayfulina F.S., İstoriya formirovaniya i razvitiya tatarskoy literaturı Tyumenskogo regiona. Tyumen: Vektor Buk, 2007. s. 17.

“Mejek Alıp”, “Yertöşlek” gibi destanların özellikle Radlov tarafından o dönem alınan kayıtlarla tanınmış ve ün kazanmış olması sebebiyle birçok Türk boyu Radlov’a minnettardır. “Kuzı Körpe ve Bayan Sulu”, “Kambar”, “Tahir ile Zühre”, “Büz Yeget” gibi halk ürünlerini de ortak Türk eserleri olarak saymak mümkündür. Sibirya Tatarlarının sözlü halk ürünü olan bu eserlerin varyantları, özellikle Altay, Yakut, Nogay, Hakas gibi diğer komşu Türk halkları tarafından da korunmuştur.

Sibirya Tatarlarının sözlü halk ürünleri arasında şarkılar özel bir yer tutmaktadır. 29 şarkıdan 10’u (“Atulı Batır”, “Kuçum”, “Seyët”, “Ak Boga” “Ebël Kasım” vd.) tarihi, 8’i aşk şarkıdır, aynı zamanda günlük yaşama ait şarkılardan 5’i V.V. Radlov tarafından beyit olarak adlandırılmaktadır. Lirik şarkılarda sevgiliye, genç hanıma, başka soydan veya halktan (işteklerden) olan kıza duyulan aşk işlenmektedir. “Şarki” kelimesini Radlov, Sibirya Tatarlarında kullanıldığı şekliyle “yır” olarak kullanır. Bunlar, yalnızca konu olarak değil melodi olarak da birbirine bağlı, tüm Türkler için karakteristik olan dörtlükler (takmak), kıtalardır.⁹

1967-1974 yılları arasında Tataristanlı halkbilimciler, Radlov’un vaktiyle derlemelerini gerçekleştirdiği köy ve yerleşim yerlerine özel bir bilimsel gezi dizisi düzenlediler. V.V. Radlov tarafından yalnızca göl ve ırmak isimlerine göre belirtilen, bir zamanlar Baraba bozkırlarında bulunan birçok köyü bulamadılar.¹⁰ Tatar halkbilimcileri tarafından V.V. Radlov’un güzergâhı üzerinde 100 yıl sonra gerçekleştirilen bilimsel gezilerden elde edilen materyaller gösteriyor ki, büyük araştırmacı tarafından derlenen ürünlerden hiçbiri ne yazık ki varyantlarda dâhi korunamamış. Elde edilen veriler arasında yalnızca onlardan birkaç küçük parça bulunuyor fakat bunlar da V.V. Radlov tarafından saptanan varyantlarla özdeşlik göstermiyor. Bununla birlikte, ünlü Tatar halkbilimci F.V. Ahmetova-Urmançı’nın da belirttiği gibi, “Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri...” eserinin IV. cildinde yayımlanmış olan sözlü halk ürünü örnekleri, Sibirya Tatarlarının yalnızca folklorik gelişim sürecinin araştırılması için değil, aynı zamanda yaşam tarzlarının, dillerinin ve kültürlerinin araştırılmasında da en değerli materyal olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹

V.V. Radlov’un “Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri...” eserinin birkaç hatasına rağmen, söz konusu eser, yalnızca geçen yüzyılda değil, günümüzde de Türk dili ve folkloru araştırmalarında önemli kaynaklardan biridir.

⁹ Ehmetova-Urmançë F.V., Tatar eposı. Dastannar. Kazan: Rannur, 2004. s. 211-212.

¹⁰ Ehmetova-Urmançë F.V., Tatar eposı. Dastannar. Kazan: Rannur, 2004. s. 206.

¹¹ Ahmetova-Urmançı F.V., Po sledam V.V. Radlova = Fenni êzlenüleri yulında. Kazan: Fikër, 2000. s. 205.

“Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri...”, dilbilim araştırmaları için art zamanlı (diachronic) fiili materyali karşılayabilecek yeterli yazılı eserleri olmayan veyahut kayda değer miktarda yazılı eseri bulunmayan Batı Sibirya’nın genç Türk yazı dillerinin araştırılmasında da önemli bir rol oynamaktadır.¹²

Dil ve folklor araştırmalarının dışında V.V. Radlov, Altay’da, Baraba ve Kırgız bozkırlarında, Minusinsk havzasında ve de Orta Asya’nın farklı bölgelerinde arkeolojik kazılarla da meşgul oldu. 1863 yılından 1869 yılına kadar onun da katıldığı kazılar sırasında 150 civarında kurgan gün yüzüne çıkarıldı.

V.V. Radlov, Batı Sibirya ve Altay halklarının folklor ve tarihleriyle, lehçe bilimi, sözlükçülük, söz bilimi, tarihi-karşılaştırmalı ses bilgisi, Türk dillerinin dil bilgisi, etnografya ve arkeoloji ile derinden ilgilenererek, tam olarak Altay’da Türkolog kimliğini kazanmıştır.

Altay periyodunun sonlarına doğru V.V. Radlov için topladığı materyalleri sentez etme zamanı gelmişti. Altay’da bulunduğu yaklaşık 20 yıllık süre boyunca topladığı çok sayıdaki ve farklı türdeki materyali, daha sonra tasnif etmiş, incelemiş ve yayımlamıştır.

1871 yılında V.V. Radlov, ileride Barnaul’daki akıbetinin ne olacağını tahkik etmek ve de gelecek bilimsel gezilerine devam edebilmek üzere kontratını uzatmak için St. Peterburg’a doğru yola koyulur.

Yol üstünde Kazan’da mola verdiği sırada, kendisi için beklenmedik bir şekilde, ünlü şarkiyatçı ve Kreşen Tatar-Rus okulları müfettişi, Teoloji Akademisi profesörü N.İ. İlminskiy’nin yardımıyla, Tatar, Başkurt ve Kırgız Müslüman okullarının müfettişliği görevini yapması teklif edilir. V.V. Radlov, Kazan’da bilimsel araştırmalarını sürdürebileceğine; Kazan Tatarları ve İdil-Ural bölgesinde yaşayan diğer halkların diliyle birlikte günlük yaşamını daha yakında tanışabileceğine emindir.

1872 kışı V.V. Radlov, Kazan eğitim bölgesindeki Tatar, Başkurt ve Kırgız okullarına resmi tayinle müfettiş olarak atanır.

V.V. Radlov, resmi izin alarak, Batı Avrupa’nın büyük merkezlerine gider, aktif bir şekilde gelecekteki eğitim faaliyetlerine hazırlanır: okulları ziyaret eder, eğitimcilerle görüşür, öğretim tekniklerini, ders kitabı, yayın ve materyallerini inceler.

O zamana dek Kreşen Tatarları dışındaki Tatarlar için Rus-azınlık okulları bulunmuyordu. Radlov, St. Peterburg ve Kazan’da, “azınlıkların” eğitiminde; ey-

¹² Šternberg L., İz jizni i deyatel’nosti V.V. Radlova // Jivaya starina. Spb., 1909. T. XVIII. Vıp. II-III. s. 15.

lemsiz ve desteksiz kalındığıyla karşılaşır. Bir karşı koyma da Müslüman topluluk tarafından ortaya çıkar; öğrencilerin Ortodoksluğa yönlendirileceği endişesiyle Müslüman halk, çocuklarını okula göndermez. Bu yüzden, Radlov ilk olarak işe okul, öğrenci ve öğretmen olmadan başlamak zorunda kalır.

Öncelikli olarak, Müslüman Tatar çocuklarının eğitim işini eline alabilecek eğitimcilere ihtiyaç olduğunu anlamıştır. “Duruma” uygun olarak, Tatar öğretmen okulları, Tatar ilkokullarına bilgili ve tecrübeli öğretmenler yetiştirmeyi amaç edinmişti. Okullardan ilki Kazan eğitim bölgesi için Ufa şehrinde eğitimciler yetiştirmeliydi, ikincisi ise Kırım Tatarlarının yoğun olarak yaşadığı Odessa [Hacıbey] eğitim bölgesindeki Simferopol [Akmescit] şehrinde kurulmuştu. Çok geçmeden, 1876 yılında Kazan’da da benzer bir okul açıldı.¹³ Kurulan okullar, 4 yıl süreli eğitim veren orta öğretim kurumlarından sayılıyordu ve progimnaziya-ların [1917 yılına kadar Rusya’da faaliyette bulunan karma orta öğretim kurumları] sahip olduğu benzer haklardan faydalanıyorlardı. Söz konusu eğitim kurumlarının mezunları, giriş sınavı olmadan lisenin bir sonraki sınıfına alınmaktaydı. Okulu başarıyla bitirenler Tatar ilkokullarına öğretmen olarak atanmakta ve bu görevde en az 6 yıl çalışmak zorundaydılar.

V.V. Radlov, öncelikle, kadroların hazırlanması için öğretmen topluluğu kurmaya karar verdi. Yerli halkın sempatisini kazanmak için öğretmenlerin Tatarlar arasından olması gerekiyordu. Ancak, yalnızca bir zamanlar molla yardımcılığı yapmış bir kişi bulunabildi. Bulunan kişi aynı zamanda sınıf öğretmeni olarak alındı. Sonrasında ise üç kişi daha bulundu, bunlar gelecekteki ünlü Tatar aydınları Abdul (Gabel) Kayumov, Ş. Ahmerov, İ. Teregulov’dur. L. Şternberg, bu eğitimcilerden her biri hakkında aşağıdaki bilgileri aktarmaktadır.

Abdul Kayumov, ünlü Tatar kitap yayımcısı ve Rus-Tatar takvimleri derleyicisidir.¹⁴

Ş. Ahmerov’un, bilindiği kadarıyla, tam adı Şabraz-Garey İzmayloviç Ahmerov’dur. I. Kazan Lisesi’nde okumuştur. Asker çocuğudur, 1852 yılında doğmuştur. 1873-1878 yılları tarih-filoloji fakültesinde öğrenci olarak eğitim almıştır. 1878’den itibaren Kazan Tatar Öğretmen Okulu’nda Rusça öğretmenliği, daha sonra ise Tatar Öğretmen Okulu müfettişliği yapmıştır.

İ. Teregulov bir veteriner hekimdir, Tatar öğretmen okulunda doğa bilimleri üzerine dersler vermiştir.

¹³ Bikkenin R., Muhammed-Safa Bikkenin i Vasiliy Vasilyeviç Radlov: iz istorii pervogo v Kazanskoy gubernii tatarskogo naçal’nogo uçilişça // Gasırlar avazı = Eho vekov. 2006. No: 1.

¹⁴ Şternberg L., İz jizni i deyatel’nosti V.V. Radlova. Spb., 1910. s. 19.

Tam adı muhtemelen, 1878-1879 ve 1887 yıllarında Kazan Üniversitesi'nde eğitim gören, İbragim Valiulloviç Teregulov'dur¹⁵; doğa ve eğitim bilimleri öğretmenidir.

V.V. Radlov, Tatar öğretmen okulunun ilk müfettişi olarak Tatarca öğretmeni Gali Mahmudov'u atar, kendisi ise eğitim-öğretim bölümünün yönetimini üstlenir. V.V. Radlov, o dönem Kazan şehrinin neredeyse bütün entelektüel potansiyelini, Tatar öğretmen okulunda iş için çeker.

Ünlü Tatar tarihçi, din adamı Ş. Mercani, İslam üzerine olan dersleri yönetiyordu; ünlü Tatar eğitimcisi Kayum Nasıyrov, öğretim yöntemleri üzerine dersler veriyor ve öğrencilerin pedagoji stajını yönetiyordu. Bunun dışında, Kazan Üniversitesi'nden P.F. Lomonosov, L.M. Lyubimov, P.V. Traubenberg, S.A. Volberg, D.N. Ado, M.G. Leksin, V.A. Bogoroditskiy, M.A. Vasilyev, A.N. Anastasiev vd. bilim adamları okulda çalışıyorlardı.

Okul, askerlik vazifesinde sağladığı muafiyetle de Tatar gençliğini kendisine çekiyordu.

V.V. Radlov, "Avrupa bilimine" katılımı sağlamak için Batı'nın eğitim yöntemlerini kullanır.

Müslüman okulları için tam anlamıyla bir ders kitabı, program, ders aracı hazırlanmış olmaması da büyük bir güçlük oluşturuyordu. Bununla bağlantılı olarak, 1872'den 1879 yılına dek V.V. Radlov, Müslüman okullarının o dönemki ihtiyacına cevap verebilecek 3 ders kitabı hazırlar ve bunları Kazan'da yayımlar.

İlkokul öğrencileri için hazırlanan, ilk yayın, "Bilik", 1872 yılında Kazan Üniversitesi basımından çıktı ve bu eser 6 bölümden oluşmaktaydı: didaktik hikâyeler; fauna, flora ve mineraller hakkında öyküler; masallar; doğa bilimleri, astronomi, coğrafya ve Rus tarihi üzerine makaleler. Son bölüm, Olga, Oleg, Yaroslav, Vladimir Monomakh; Moskova'nın kuruluşu, Korkunç İvan, Boris Godunov, Minin ve Pojarsky, İvan Susanin; I. Petro ve II. Yekaterina hakkında hikâyeler içermektedir. Bu yayın, ilkokul öğrencilerine Tatar yazı dilinde okuma, yazma ve konuşmayı öğretmeyi amaçlar. Bunun dışında yayın, çocuklara dini-ahlaki terbiye verme doğrultusundadır. Ders kitabının bu iyi yanlarına rağmen, Hristiyanlık etkisinin korkusu sebebiyle Tatar medreseleri, kitabı eğitim sürecinde kullanmayı reddettiler. Meşhur Tatar şairi Gabdulla Tukay, "Mekteplerde Milli Edebiyat Dersleri" (Kazan, 1910) adlı eserini hazırlarken, V.V. Radlov'un milli okullar için olan ders yayınlarının hazırlığında geçirdiği müspet tecrübelerden geniş ölçüde faydalanmıştır. Radlov'u örnek alarak, şair, kendi ders kitabına,

¹⁵ Mihaylova S.M., Kazanskiy universitet v duhovnoy kulture narodov vostoka Rossii. Kazan: İzdvo KGU, 1991. s. 360.

Tatar halkının seçkin şahsiyetleri, Kazan Hanlığı tarihi, Korkunç İvan, son çarıç Süyümbike'nin vefatı vb. hakkında hikâyeler eklemiştir.

V.V. Radlov'un ikinci kitabı "Hisablık" adlı aritmetik ders kitabı, üçüncüsü ise "Doğu Rusya Tatarları için Hazırlanan Rus Dili Grameri" adlı kitabıdır. Bu kitap, 1873 yılında Kazan Basımevinde neşredilmiştir. Söz konusu ders kitaplarının kalitesi ve özellikleri hakkında N. İlminskiy şunları yazmıştır: "... kitapları, okur yazar Müslüman halk içerisinde geniş şekilde yayılan ve tüm Müslümanlar için artık ortak olan Arapça birkaç kelimenin dışında duru bir şekilde halk dilinde, Tatar dilinde yazılmış, üstelik doğru bir imla ile, halk ağız ile de değil. Alfabe, bu kitaplara yalnızca Kazan vilayetine yakın olan Müslüman yerleşimlerine değil, Sibiry'a'nın ücrâ yörelerine dahi ulaşma yolu açtı; onlara, geniş bir okuyucu kitle si gerekecek."¹⁶ Ders kitapları hazırlamanın yanı sıra, V.V. Radlov, Müslümanların sempatisini kazanmak adına, tüm gücüyle, sıkı bir şekilde öğretmen okuluna dini bir nitelik kazandırmak için çalışır. Okula girenlere, sıkı bir şekilde İslam bilgisi üzerine sınavlar uygulanır. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanlığı, "giriş sınavlarının geçici bir tedbir olduğunu ve hükümetin İslam bilimine hiçbir değer vermediğini" bildirir.¹⁷

Kazan Tatar Öğretmen Okulu, 1876'dan 1917 yılına kadar, faaliyette bulunduğu 41 yıl boyunca 600'ün üzerinde Rus dili öğretmeni yetiştirdi. Okul mezunları, Kazan vilayeti ve Tatar Özerk Cumhuriyeti'nin ulusal çalışma sahasına ait farklı iş kollarında başarıyla görev aldılar. Onlar arasında meşhur profesörler Muzaffar Muştari, Hamit Muştari, Gilem Kamay, Fatih Muhammadiyarov; Tatar dilbilimcileri Muhutdin Kurbangaliyev, Muhamethan Fazlullin, Gibad Alparov; Tatar edebiyatının klasiklerinden Gayaz İshaki; ilk Tatar proleter yazar Gafur Kulahmetov; gazeteci Husain Yamaşev; Tatar proleter "Ural" gazetesinin organizatörü Galimcan Sayfutdinov; bestekâr Mansur Muzaffarov; diplomat Karim Hakimov ve cumhuriyetin diğer birçok aydını yer almaktaydı.

V.V. Radlov, okul kadrolarının hazırlanmasıyla birlikte, Tatar halkının tarihinde bir ilk olarak kızlar için eğitim kurumları açmayı denedi, fakat büyük zorluklarla karşılaştı. Okul için ne bayan öğretmen ne de bina bulmak mümkündü. Yalnızca 4 yıl sonra Radlov, nihayet, kendi evinde okul açmayı kabul eden bir bayan öğretmen buldu. Yoksul çevreden 7 kız öğrenci geldi. Fakat bakanlık, 7 Tatar kızı için okula masraf yapmanın gereksiz olduğuna karar verdi ve bu suretle Tatarlar arasındaki ilk kız eğitimi tecrübesi başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak,

¹⁶ Husainov K., V.V. Radlov i kazahskiy yazık. Alma-Ata, 1981. s. 29.

¹⁷ Gorohov V.M., Reaktsionnaya şkolnaya politika tsarizma v otnoşenii tatar v Povolj'e. Kazan, 1941; Efirov A.F., Nerusskie şkolı Povolj'ya, Priural'ya i Sibiri. M., 1948.

ilk kez kızların eğitimi için temel atılmış oldu ve özellikle Radlov'un emekleri sayesinde Tatar eğitiminin gelişmesinde önemli bir adım atıldı.

Radlov'un Kazan'a taşındığı yıl (1872), "Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri..." çalışmasının IV. cildi (Baraba, Tobol, Tümen Tatarlarının lehçeleri) yayımlandı, fakat bu çalışma 1882 yılına kadar sürdü ve Barnaul'da tamamlandı, Tatarlar için yayımlanan birkaç ders kitabının dışında, burada başka hiçbir çalışma yayımlanmadı.

V.V. Radlov iki yıl pozitivism felsefesindeki yeni ekolleri inceledi, Kazan'da bulunduğu tüm süre boyunca İdil boyu Türk dillerinin araştırılmasıyla meşgul oldu, Kazan Üniversitesi bünyesinde bulunan "Doğa Bilimleri, Antropoloji ve Etnografya Severler Topluluğu"nun etkinliklerine katıldı.

Kazan'da V.V. Radlov, genel dilbilimle de ilgilendi. Çalışmaları ve aynı zamanda Altay'da topladığı materyaller, onu Türk dillerinin gelişim süreçlerinin ve özelliklerinin araştırılmasına yöneltmiştir. Tam da o yıllarda, I.A. Boduen de Kurtene, Kazan Üniversitesi'nde dersler veriyor ve dilbilimcilerin teori topluluğunu yönetiyordu. V.V. Radlov da, ilerideki faaliyetlerinde önemli rol oynayan ve Kazan Dilbilim Okulu'nun temelini oluşturan bu topluluğun aktif bir katılımcısıydı. I.A. Boduen de Kurtene, 1883 yılında Derpt Üniversitesi'ne (Tartu şehri) geçtikten sonra, Kazan'daki dilbilim topluluğunda N.V. Kruşevsky ve V.A. Bogoroditsky ile birlikte V.V. Radlov da yönetime geçti. Boduen de Kurtene'nin ve okullarının V.V. Radlov üzerindeki etkisi şüphesizdir. Bilindiği üzere Boduen de Kurtene ve onun çevresindeki Kazanlı genç gramerciler, yaşayan dillerin araştırılmasına büyük önem veriyordu. Boduen de Kurtene, bu konu hakkında şunları yazmıştır: "Yalnızca dilbilimci, yaşayan bir dili her yönüyle inceleyerek, ölü dillerin özellikleri hakkında varsayımlar yapma yolunda ilerleyebilir. Yaşayan dillerin incelenmesi, ortadan kalkmış dillerin araştırılmasından önce gelmelidir."¹⁸. Bu görüşler Radlov'u etkilemiş ve çalışmalarını Kazan topluluğunun ilkelerine uygun olarak yapmaya itmiştir.

Radlov'un daha önceden toplanan materyallerden hazırlanan ilk genelleştirilmiş çalışmaları, özellikle onun Kazan döneminde yazılmıştır. Neredeyse tüm Türk dillerine ait muazzam olgusal materyalin Radlov'un emrinde bulunması, onun Türk dillerinin ses bilgisi ve dil bilgisi yapıları üzerindeki gözlemlerini sentetik genelleştirmeye geçirmesini mümkün kılmıştır. Dilbilim topluluğunun çalışmalarına katılması, topluluğunun üyelerinin çalışmaları ve fikirleriyle tanışması, genel dilbilim meselelerine meraklı olması, dil teorisinin farklı meseleleri üzerine olan tartışmalar; V.V. Radlov'u topladığı dilbilim materyallerinin genelleşmesini hızlandırmaya sevk etmiştir. V.V. Radlov'un Leipzig'de Almanca olarak yayımla-

¹⁸ Boduen de Kurtene İ.A., İzbrannie trudı po obşçemu yazıkoznaniyu. T. II. M., 1963.

nan önemli eseri “Kuzey Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi” (1. Bölüm, Leipzig, 1882), Kazanlı dilbilimcilerin büyük etkisi altında yazılmış, bir sonraki yıl ise kitabın ikinci bölümü basılmıştır. V.V. Radlov, kendi çalışmasını O. Bötlingk’in meşhur eserinin devamı olarak değerlendirmektedir. Birçok çağdaşı, Radlov’un bu kitabını çağın eseri olarak adlandırmıştır. Titizce ve etraflıca elde edilmiş bir düzen içerisinde, büyük bölümü kendisi tarafından elde edilen materyallere göre yirmiden fazla Türk dilinin ünlü ve ünsüz harf sisteminin açıklamasını verir. V.V.Radlov, ünlü sistemi içerisinde, ses uyumunu merkezi bir yere koyar.¹⁹ Çağdaşı L. Şternberg’in bu kitabın basılmasıyla ilgili söyledikleri şunlardır: “Bu çalışma, Türkçe ses bilgisinin dinamiği ve istatistiğinin henüz, bilimdeki ilk ve tek deneyimidir... Meyşer, Gablents, Tehmer, Boduen de Kurtene gibi otoritelerin olumlu mütalaalarını almıştır...”²⁰.

Türk dillerindeki ünlü uyumunun kökenine değinerek, V.V. Radlov, Boduen de Kurtene’nin izinden, onun gelişiminin biçim birimlik (morfolojik) yolu hakkında bir düşünce geliştirir. Ünlülerin niceliksel karakteristiği hakkındaki meselede, O. Bötlingk’in aksine Türk dillerinde birincil uzun ünlülerin olmadığı hakkındaki düşüncesini dile getirmiştir. Türkçenin ünsüz sistemine ayrılan bölümde V.V. Radlov, temeline “Altay” (veya Güney Sibirya) ünsüz sistemini koyarak, Eski Uygurcanın ünsüz sistemi hakkındaki mülâhazalarını ilk kez dile getirir. Sonradan bu sistemi, “Kutadgu Bilig”in harf çevirisi (transliterasyon) için de uygulamıştır.

“Kuzey Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi” kitabında ses birimi (fonem) kavramı üzerine bir ima bile yer almazken, “Die Lautalternation und ihre Bedeutung für die Sprachentwicklung, belegt durch Beispiele aus den Türksprachen” başlıklı çalışmasında V.V. Radlov, ses birimi anlamaya çok yaklaşmıştır. Kazan Okulu’nun ruhu ve ideolojik emeli, tam şeklini bu makalede fazlasıyla bulmuştur. V.V. Radlov, Boduen de Kurtene himayesindeki “dilbilim” topluluğunu ve N.V. Kruşevsky’nin “Über die Lautwechselung” (Kazan, 1881) çalışmasını da bu makalede anmaktadır. N.V. Kruşevsky’nin eseri, V.V. Radlov’un genel çizgileriyle takip ettiği bir örnek olmuştur. O şöyle yazar: “Dilbiliminin önünde insan dilini, onun var olan gücüyle araştırmak ve dilsel olayları yöneten kuralları bulmak görevi durmaktadır. Bu, konuşma dilinden yola çıkıldığında mümkündür. Yaşayan dillerin, yalnızca farklı bireylerin konuşmalarından gözlemlediğimiz durumlardaki, onların en ince ağız (diyalekt) nüansı ve farklılıklarında incelenmesi; tüm halk dilinin nasıl geliştiğinin haritasını çıkarmamıza müsaade eder.” (W. Radloff. Die Lautalternation und ihre Bedeutung für die Sprachentwicklung, belegt durch

¹⁹ Tenişev E.R., V.V. Radlov – fonetist i grammatist // Tyurkologičeskiy sbornik. M.: Nauka, 1971. s. 37.

²⁰ Şternberg L., İz jizni i deyatel’nosti V.V. Radlova. Spb., 1910. s. 19.

Beispiele aus den Türksprachen).²¹ Onun ifadesiyle, her dilde seslerin değişmesi yavaş yavaş fakat sürekli olarak gerçekleşmektedir. İstem dışı gerçekleşen ses değişikliklerinin sebepleri, Radlov'a göre şunlardır: 1. tertipli koşullar, 2. mevzisel koşullar, 3. vurgu. Bu koşullar, Kazan Dilbilim Okulu temsilcilerinin iddialarına göre "ses birimlerin uygulanması" kavramına uygun düşmektedir. "Düzenli değişimlerin" sonucunda ise; V.V. Radlov'un Boduen de Kurtene'nin izinden giderek "ayrışma" [ing. divergence], değişen kelimeleri ise "ayrı" [ing. divergent] olarak adlandırdığı; nöbetleşmeler [ing. alternations] ortaya çıkmaktadır: ak – agar, yap – yabıl vb.²² Ne fiziksel sebeplerle ne de düzenli koşullarla açıklanamayan nöbetleşmeleri ise, V.V. Radlov, N.V. Kruşevsky gibi bağıntı (correlation) olarak, değişen sesleri ise bağ (correlate) olarak adlandırır: örn. Tatar ağızlarındaki kelime başı y – c. Burada, fonemlerin pozitif fonksiyonunu anlam ayırımından yüksek tutan, Bouden de Kurtene'den de gelen, bir yaklaşım belirir.

ä-i uyumunun izahı, Tatar dili tarihi açısından epey ilginçtir. V.V. Radlov, homojen sistemli bir dilde, ilgili uyumun olanaksızlığını şöyle temellendirmiştir: konuşma dilinde ä-i değişimlerinin, yalnızca bir diyalekti bilmeyip onun dışında başka bir diyalekti de bilen bir kişide görülmesi mümkündür; yazı dilinde ise ä-i değişimleri, ya edebi dilin etkisiyle, ya mübeyyiz dilinin tesiriyle ya da adapte edilen yazının (Orhun Abideleri) imlasındaki istikrarsızlıkla açıklanır; diğer durumlarda ise ä-i değişimlerinin yeri yoktur.²³

Türkoloji tarihinde, V.V. Radlov'un "Kuzey Türk Lehçelerinin Ses Bilgisi" adlı çalışması, fonetik yapıların karşılaştırmalı olarak incelenmesi temelinde Türk dillerinin karşılaştırmalı olarak araştırılması aşamasında daima ilk büyük adım ve tecrübe olarak taayyün edecektir.

Kazan periyodunda, Radlov tarafından "Kumanların Dili Hakkında ..." adlı çalışma yazılmıştır. Bu çalışmada "Codex Cumanicus" eseri üzerinden Kıpçak dilinin temel fonetik meseleleri incelenmiştir. Bu, âlimin, Türk dilli halkların eski dönem yazılı eserlerini araştırma sürecinde bir başlangıç olmuştur. Daha sonraları bu eserlerin dili, onun bilimsel araştırmalarının temel konularından birini oluşturmuştur.

Radlov, ünlü sistemi özelliklerinin neden olduğu metnin olası tahriflerini hesaba katarak, araştırdığı metnin ünlülerini analiz eder. Bu durum, Kuman dili temelinde, onun Türk dillerinin kendine özgü klasik ünlü sistemini çıkarmasına

²¹ Tenişev E.R., V.V. Radlov – fonetist i grammatist // Tyurkologičeskiy sbornik. M.: Nauka, 1971. s. 58.

²² Tenişev E.R., V.V. Radlov – fonetist i grammatist // Tyurkologičeskiy sbornik. M.: Nauka, 1971. s. 38.

²³ a.g.m.

olanak sağlar. Bunlar, arka sıra ünlüleri: **a, o, ı, u**; ön sıra ünlüleri: **ä, ö, i, e**. Araştırmaların sonucunda ise bu dilin en çok İdil-Ural lehçelerine, özellikle de Mişer ağzına, daha yakın olduğu yargısına varır.

V.V. Radlov'un Kazan dönemindeki son ürünü olarak Güney Sibirya, Doğu Kazakistan, Altay vd. bölgelerde arkeoloji, tarih ve etnografya üzerine topladığı materyalleri özetlediği "Aus Sibirien" adlı eser kabul edilmektedir. V.V. Radlov'un "Aus Sibirien" ve diğer çalışmalarında, Güney Sibirya'da yaşayan Türk dilli halkların yapısına ait olan etnogenetik sürece önemli bir yer ayrılmıştır. Bunda özellikle Batı Sibirya Tatarları üzerine olan materyaller büyük bir yer almıştır, fakat Rusya ve Kırım'ın Avrupa yakasındaki diğer Tatar grupları hakkındaki bölüm dışarıda tutulmuştur. Kazan Tatarları ve Başkurtlar hakkındaki, özellikle nüfus ve yerleşme durumu ile ilgili verileri içeren, kısa bilgiler atlanmıştır. Ve diğer birtakım özel değişiklikler buraya dâhil edilmiştir.²⁴

Radlov'un bu eseri, 1884 yılında Almanya'da "Sibirya'dan" genel adı altında iki cilt olarak Almanca olarak basılır.

1870 yılından itibaren İmparatorluk Bilimler Akademisi haberleşme üyesi olan N. İ. İlminskiy, 1884 yılının sonlarında İmparatorluk Bilimler Akademisi'nde akademisyenlik için adaylığını koymasına hususunda teklif alır, fakat kişisel durumlardan dolayı teklifi reddeder ve de adaylık için kendi yerine V.V. Radlov'u önerir. Muhafazakâr ve Pobedonostsev'in yandaşı olan İlminskiy'nin bu kararı almasındaki sebeplerinden biri de, Kazan'da Radlov'un yükselen etkisinden olan memnuniyetsizliğidir. Akademi, bu teklifi kabul eder²⁵ ve 7 Kasım 1884 tarihinde V.V. Radlov, İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin Asya Haklarının Eski Çağı ve Tarihi bölümüne sıradan bir akademisyen olarak seçilir.

V.V. Radlov, Peterburg'da yoğun bir şekilde Türk dilleri ve kültürleri üzerine olan gelecek araştırmalarını sürdürür, Türkoloji'nin farklı alanlarında 50'nin üzerinde çalışma yayımlar, bilimsel seyahat ve gezi heyetlerine katılmaya devam eder. V.V. Radlov, 1886 yılında Kırım Tatarlarının dilini öğrenmek amacıyla Kırım'a bir seyahat gerçekleştirir, 1887 yılında ise Karaimlerin dilini araştırmak için Litvanya ve Volhinya'ya gider. Türk dillerinin karşılaştırmalı ses bilgisi ve dil bilgisine, söz bilimine, sözlükçülüğüne, lehçe bilimine ve aynı zamanda Türk yazılı anıtlarının araştırılması ve yayımlanmasına özel önem ayırarak Altay'da

²⁴ Vaynşteyn S.İ., Klyaştorıny S.G.; V.V. Radlov i istoriko-etnografičeskoe izučenie tyurkskih yazıkov // Tyurkologičeskiy sbornik. M.: Nauka, 1971. s. 22-23.

²⁵ Rešetov A.M., Akademik V.V. Radlov, vostokoved i muzeyevod (osnovnie etapy deyatel'nosti) // Radlovskiy çteniya – 2002. Materialı godičnoy sessii. Spb., 2002. s. 95-101.

topladığı çok sayıdaki dilbilim ve folklor materyalini özenli bir şekilde sistemleştirme devam eder.²⁶

V.V. Radlov'un Peterburg dönemine ayrıca "Türk Ünlü Sisteminin Tarihi Üzerine", "Diğer Türk Dilleriyle İlişkide Yakut Dili" gibi eserler de girmektedir.

İlk çalışmada, Türkçe ünlü sisteminin klasik sekiz ögeli sistemi ve onun temel özellikleri savı temellendirilmiştir. Yakut diliyle ilgili olan çalışmada ise V.V. Radlov, Yakutçanın kökenini tanımlamayı denemiştir. Sonuçta ise Yakut dilinin karışık yapısı meydana çıkmıştır, yani bu dilin tarihsel gelişiminde Sibirya'nın Moğol ve Türk dilleri epey önemli rol oynamıştır.

V.V. Radlov, Peterburg'da Türk dillerinin sözlüğünü hazırlama çalışmasına devam eder. "1859 yılında Altay'daki Türk lehçelerini araştırmaya başladığında "Opıt slovarya tyurkskih nareçiy" [Türk Lehçelerinin Sözlüğü Denemesi] çalışmasının önsözüne şöyle yazmıştır: - Ben en başından bu yana yalnızca halk ürünlerini toplamadım, aynı zamanda mümkün olduğunca, daha sonra farklı Türkçe sözlüklerden edinilmiş olan materyallerden oluşan, hacimli leksik materyali topladım. Böylece ünlü "Opıt slovarya tyurkskih nareçiy" ortaya çıktı (Spb., 1893-1911).

"Opıt slovarya tyurkskih nareçiy", Türk dillerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesini amaçlayan ve de metinler, sözlük ve karşılaştırmalı dil bilgisi olmak üzere üç bölümü içeren kapsamlı bir araştırmanın, yalnızca bir parçası olarak yazar tarafından bu niyetle tasarlanmıştır. Tasarlanan üç bölüm arasında tamamlanmamış olarak yalnızca üçüncüsü, yani dilbilgisi kalmıştır. V.V. Radlov'un ses bilgisi, biçim bilgisi ve diğer alanlara ait olan görüş ve fikirleri, bütün çalışmanın amaca uygunluğu sayesinde sözlükte timsalini bulmuştur.²⁷

Bilindiği gibi V.V. Radlov, seyahatlerinin sonunda aralarında Türk dillerinin söz varlığını da içeren büyük sayıda materyal toplamıştır. O, öncelikle Barnaul'da, daha sonra ise Kazan ve Peterburg'da düzenli olarak sözlük hacmini artırmış ve geliştirmiştir. Altay dili lehçelerine ait materyalin, ana çizgileriyle girdiği ilk kelime listesi 1859-1860 yıllarında Radlov tarafından hazırlanmıştır. Daha sonra bu materyal, Kırgız ve Kazak, Hakas ve Uygur dillerinin söz varlığıyla artırılmış, ardından ise 1864 yılında ilk baskıda "Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri..."nin ilk cildiyle birlikte sunulmuştur. Burada yaklaşık kırk civarındaki Türk dili ve lehçelerinden alınan materyalle birlikte, ayrıca araştırmacılarca toplanan eski yazılı anıtlara ait zengin materyal de kullanılmıştır.

²⁶ Vaynşteyn S.V., V.V. Radlov i ego trud "İz Sibiri" // V.V. Radlov. İz Sibiri. M., 1971. s. 65.

²⁷ Tuğuşeva L.Yu., V.V. Radlov – leksikograf i leksikolog // Tyurkologičeskiy sbornik. M.: nauka, 1971. s. 43.

Radlov, sözlüğün basıma hazırlanması sürecini başlatır. Sözlük elyazmalarının ilk redaksiyonuna, akademisyen A. Şifner bazı düzeltmeler ekler. Ardından N. İlminkiy ve Altaylı misyonerler tarafından toplanan ve İ. Giganov'un sözlüğünden alınan yeni kelimeler ve materyaller dâhil edilir. Sonrasında sözlüğe İdil bölgesi Türk dillerinden, A. Troyonskiy'in ("Rusça-Tatarca Sözlük"); G. Vambery'nin "Altayca Grameri", "Çağatay Etüdüleri" ve Tsenker'in "Türkçe-Arapça-Farsça Sözlük" adlı eser ve sözlüklerinden kelimeler girer. Üçüncü redaksiyonun sonucunda "Opit slovarya tyurkskih nareçiy"ın ilk cildi ancak 1888 yılında, sonuncu olan dördüncü cilt ise 1911 yılında yayımlanır.

V.V. Radlov'un çağdaşları N. Katanov, A. Samoyloviç ve diğerleri sözlüğe büyük değer vermiş ve övgüde bulunmuşlardır. Günümüzde Türk dillerinin müstakil sözlüklerinin çoğunluğu, bu büyük Türkolog'un sözlüğü hesaba alınarak hazırlanmaktadır. Sözlük ayrıca genel Türkçenin sözvarlığına ait gelişim özelliklerinin araştırılması için de çok değerli bir materyal içermektedir. Sözlüğün özellikle böylesine önemli olması, onun SSCB'de, 1963 yılında yeniden basılmasına imkân tanımıştır.

V.V. Radlov tarafından, Rus akademik transkripsiyonu temelinde, 17'si ünlü sesler için ve 34'ü ünsüz sesler için işaret içeren özel bir transkripsiyon sistemi hazırlanmıştır. Bunun dışında, uzunluk, kısalık (veya selaset), ünlü düşmesi, ünlü kaynaşması vb. için özel işaretler konulmuştur. Bu, V.V. Radlov'un farklı dillerdeki fonemlerin temel telaffuz varyantlarını yansıtmaya imkân sunmuştur. Söz konusu transkripsiyon sistemi, farklı dil, lehçe ve ağızlardaki etimolojik olarak özdeş kelimelerin fonetik, grafiksel, artzamanlı ve diğer varyantlarını yansıtmayı mümkün kılmaktadır.²⁸

V.V. Radlov, eski Türkçe yazılı anıtlar alanında da büyük araştırmalar gerçekleştirmiştir.

Rus Coğrafya Cemiyeti'nin asli üyesi N. Yadrintsev, 1889 yılında Moğolistan topraklarındaki Orhon Nehri vadisinde gizemli kitabeli büyük mezar taşı levhalar bulmuştur.

1890 yılında Rus bilim adamlarının ardından Fin arkeoloji heyeti Moğolistan'a gider. Bundan sonra, 1891 yılında Rusya Bilimler Akademisi, akademisyen V.V. Radlov'un yönetiminde Orhon'a bir heyet gönderir. Rus ve Fin heyetlerinin elde ettiği veriler tüm dünyadaki bilim adamlarına bu gizemli kitabeleri çözmeyi deneme adına bir fırsat verir. O yıldan itibaren V.V. Radlov'un redaksiyonunda, Orhon ve Yenisey kitabelerinin büyük kısmının tasvirini ve reproduksiyonunu

²⁸ Tuğuşeva L.Yu., V.V. Radlov – leksikograf i leksikolog // Tyurkologičeskiy sbornik. M.: nauka, 1971. s. 44-48.

içeren “Atlas drevnostey Mongolii” [Moğolistan Anıtları Atlası] çıkmaya başlar. Çok geçmeden, Kül-Tegin adına dikilmiş olan abidelerin tasviri ve runik alfabesi işaretlerinin açıklaması, metin, transkripsiyon ve çeviriyi içeren “Drevnetyurkskiye nadpisi Mongolii”nin [Moğolistan’daki Eski Türkçe yazılar] üç sayısı çıkar.²⁹ Radlov, kitabelerin baskılarındaki yorumlarında okuma, deyim ve kelimelerin farklı çevirilerinin olası varyantlarını teklif eder, metnin tercih edilen yorumlanışını ispatlar.

V.V. Radlov, Yenisey ve Orhon alfabeleri arasında belirgin bir uyumsuzluğun varlığını vurgular ve bundan hareketle, aynı zamanda Khanuy nehriyle Tanu-Ola dağları arasındaki topraklarda hiçbir runik harfli kitabe bulunmamasını da dikkate alarak, adı geçen alfabelerin paralel ve birbirlerinden bağımsız gelişimi hakkında çıkarımda bulunur.³⁰

V.V. Radlov ve Danimarkalı bilim adamı W. Thomsen, Kül-Tegin yazıtlarının çözümlenmesi işine girişirler. V.V. Radlov, gizemli yazıtlardan 11 işareti çözer, W. Thomsen ise tüm alfabenin anahtarını bulur. Bu, 26 Kasım 1893 tarihinde gerçekleşir. Alfabenin yayımlanmasından bir ay sonra büyük Türkolog, Kül Tegin yazıtının ilk çeviri denemesini hazırlar, 1894’te ise Kül Tegin’in abisi olan Bilge Kağan yazıtının çevirisini yayımlar. Bilim adamına, “Drevnetyurkskiye nadpisi Mongolii”nin üçüncü baskısının yazımı sırasında P. Melioranskiy ve V. Bartold da yardımda bulunurlar.

Sonraki 5 yıl boyunca V.V. Radlov, “Drevnetyurkskiye nadpisi Mongolii”nin İlteriş Kağan ve onun eşi İlbilge Katun’a adadığı üç sayısını daha yayımlar.

Bu gelişmelerin ardından, XX. yüzyılda Orhon-Yenisey yazılı abideleri Danimarka, Türkiye, Finlandiya, Almanya, Moğolistan, Polonya gibi ülkelerde yayımlanır. Ülkemizde ise [Rusya Federasyonu] Orhon-Yenisey yazılı anıtları, 1952 yılında S. Ye. Malov tarafından yeniden neşredilir.

V.V. Radlov için, runik harfli kitabelerin dilbilim yönünden araştırılmasındaki önemli bir alan da eski Türkçenin diyalektleriydi. “Die alttürkischen Inschriften Mongolei” adlı eserinde diyalekt farklılıkları meselesine bölümler ayrılmıştır. V.V. Radlov, eski Türk diyalektlerinin yer değiştirme ölçülerini, Çağdaş Türk dillerinin karışık karakterine neden olan temel sebep olarak ele alıp, defalarca bu

²⁹ Şçerbak A.M., V.V. Radlov i izučenie pamyatnikov runičeskoj pismennosti // Tyurkologičeskiy sbornik. M.: Nauka, 1971. s. 56-57.

³⁰ a.g.m.

konunun önem ve ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Titiz araştırmaların sonucu olarak, eski diyalektlerin tasnifinin yapılması işi ortaya çıkmıştır.³¹

Runik araştırmaları sonucunda elde edilen veriler, V.V. Radlov tarafından genel Türkçenin ünlüleri hakkında yazılan makalelerde kullanılmış; runik kitabelerin sözvarlığı, basımına 1888'de başlanan "Opıt slovarya tyurkskih nareçiy" adlı esere girmiştir.

Türk dillerinin dil bilgisi ve ses bilgisinin, tarihi-karşılaştırmalı yaklaşımla incelenmesinin belirli bir temele oturtulması ve gelişmesi adına V.V. Radlov; runik harfli başlıca yazılı abidelerin çözümlenmesi ve çevirisi işinden sonra, içerisinde ses bilgisi, biçim bilgisi ve sözdiziminin kısa açıklaması ile Rus akademik transkripsiyonuyla verilmiş metin, çeviri ve sözlük bulunan "Die alttürkischen Inschriften der Mongolei / Neue Folge" (Spb, 1897) adlı zahmetli çalışmasını tamamlayarak bu kitabı yayımlar.³²

Radlov'un runik ve Uygur harfli abideler üzerine olan çalışmaları "Einleitende Gedanken zur Untersuchung der alttürkischen Dialekte" ("Eski Türkçe Diyalektlerinin Araştırılmasına Dair Ön Düşünceler") (1911), Türk dilli hakların tarihine ait birçok problemi kavrama adına özel bir anlam ifade etmektedir. "Die alttürkischen Dialekte" ("Eski Türkçenin Diyalektleri") (1911) makalesi, bazı runik ve Uygur yazıtlarının V.V. Radlov tarafından son zamanlarda hazırlanan kısa gramer denemesini içermektedir; burada da eski Türkçenin diyalektlerinin (dillerinin) tasnifini takdim girişiminde bulunulur.³³

Radlov öncesinde de, bilhassa münferit Türk dilleri hakkında olmak üzere, birçok güzel çalışma yapılmıştır. Türk dillerinin dil bilgisinin farklı olguları üzerindeki ilk karşılaştırmalı analiz girişimleri İ. Giganov (1801), A. Kazembek (1839,1846) gibi bilginlerin eserlerinde ve O.N. Bötlingk (1869)'in "Altay Dilinin Grameri"nde belirlemektedir. Türkoloji, V.V. Radlov'un eserleriyle ise tamamıyla tüm temel filoloji ve dilbilim alanlarında yeni bir basamak atlamış, yeni bir nitelik kazanmıştır. İlk sırada, onun tarafından bilim dünyasına, neredeyse bütün Türk dillerinin hazinesinden alınmış yeni fiili materyallerin konulması, ortak Türkçe sözlüğün hazırlanması, yaşayan birçok Türk dilinin ve runik yazılı neredeyse bütün anıtların, Uygurca yazıtların büyük bir çoğunluğunun ve kısmen Arap harfli yazılı eserlerin ses bilgisi ve dil bilgisinin araştırılması ve belki de en

³¹ Şçerbak A.M., V.V. Radlov i izuçenie pamyatnikov runičeskoj pismennosti // Tyurkologiçeskiy sbornik. M.: Nauka, 1971. s. 62.

³² Kononov A.N., V.V. Radlov i oteçestvennaya tyurkologiya // Tyurkologiçeskiy sbornik. M.: Nauka, 1971. s. 11.

³³ a.g.m.

önemlisi – Türkoloji’de tarihi-karşılaştırmalı metodun yerleşmesi Türkoloji’ye büyük katkı sağlamıştır.³⁴

XIX. asrın sonuna kadar yalnızca az sayıdaki birkaç eski Uygurca eser bilinmekteydi, fakat D. Klementz, S. Malov, S. Oldenburg, H. Prjevalskiy vd. gibi Rus âlimleri sayesinde XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında yeni ve benzersiz eserler keşfedildi. Yeni bulunan bu eserlerle birlikte Türkoloji’nin yeni bir kolu da oluşmaya başladı: Uyguristik [Uygur Araştırmaları]

Uyguristik’in öncüsü V.V. Radlov olur. V.V. Radlov, üstelik Kazan eğitim bölgesi okullarının müfettişi olarak, bir de Uygur yazma eserle tanışır: Yusuf Balasagun’un eseri olan “Kutadgu Bilig”. 1889 yılında “Yarlıki Tohtamişa i Timura-Kutluka” [Toktamış ve Timur Kutluk’un Yarlıkları] başlıklı makalesini yayımlar, 1890’da ise “Kutadgu Bilig”i basmaya başlar, 1891 yılında da onun ikinci baskısı çıkar. “Kutadgu Bilig”in Kahire nüshası da iki parça halinde baskıya hazırlanmıştır. (tahminen 1900 ve 1910 yıllarında).

1899 yılında, D. Klementz’in seferlerinden topladığı materyallerden iki hukuk metni ve iki Budist parça yayımlanır. 1909 yılında “Maniheist’in Tövbe Duası” basılır. V.V. Radlov, 1910 yılında Budist sutra “Demastvedstik”in (1911) Uygurca versiyonu ve “Lotus” sutrasının 25. bölümünün Çince versiyonunun Uygurca çevirisini baskıya hazırlar. 1913 yılından itibaren “Altun Yaruk” sutrasının farklı bölümlerinin basımına başlanır. 1904 yılında V.V. Radlov, 128 parçadan oluşan “Uygur Dilinin Abideleri” adlı çalışması üzerindeki incelemeleri tamamlar, fakat bu çalışma, ancak 1928 yılında, S. Malov tarafından yayımlanır.³⁵

Farklı sıkıntılara rağmen, V.V. Radlov’un Uyguristik alanındaki çalışmaları, çağdaş Türkoloji için olan esas değerini muhafaza etmiştir.

16 Mart 1894 tarihinde V.V. Radlov, Antropoloji ve Etnografya Müzesi’nin müdürlüğüne seçilir. Müze işlerini öğrenmek amacıyla Batı’ya iş gezisine gider. Stockholm, Berlin, Kopenhag, Hamburg, Köln vd. şehirlerdeki müzeleri ziyaret eder. İş gezisinden döndükten sonra koleksiyonun düzenlenmesi üzerine bir çalışma yürütür, müzenin genişletilmesi ve çalışan bilimsel personel sayısının artırılması için uğraşır. Müzeye görev olarak yalnızca Rusya kültürünün araştırılması değil, ayrıca dünya ve ortak insanlık kültürünün araştırılması hedefi de verilir. V.V. Radlov zamanında, koleksiyon mevcudu önemli derecede artar ve “Antropoloji ve Etnografya Müzesi Belleteni” yayımlanmaya başlar. Meşhur Türkolog, 1902 yılında hayli hacimli kitap koleksiyonunu armağan ederek müzede

³⁴ a.g.m.

³⁵ Nasilov D.M., V.V. Radlov i izučenie drevneuygurskih pamyatnikov // Tyurkologičeskij sbornik. M.: Nauka, 1972. s. 64-101.

kütüphane organizasyonuna koyulur. 1903 yılından itibaren V.V. Radlov, Uluslararası Komite'deki Merkezi ve Doğu Asya Araştırmaları Rus Komitesi'nin başına geçer.

V.V. Radlov, faal olarak çok sayıdaki kuruluşun çalışmasına katılır, bunlar arasında; Rusya İmparatorluğu Coğrafya Cemiyeti, Rus Oryantalistleri Cemiyeti, İmparatorluk Doğu Bilimcileri Topluluğu bulunmakla beraber Sibirya Araştırmaları Topluluğunun da yönetimini gerçekleştirir.

Yabancı milletlere ait bilimsel dernekler, kurumlar, üniversiteler V.V. Radlov'u kendilerinin onursal üyesi sayarlar ve o, Rus ve yabancılara ait çok sayıdaki ödüle layık görülür. 1912 yılında, Rusya'nın bilimsel kamuoyu geniş bir katılımı seçkin âlimin 75. yaşını kutlamıştır.

V.V. Radlov 12 Mayıs 1918 tarihinde hayata gözlerini yumar ve Smolensk mezarlığının Lüterci bölümüne defnedilir. Nekrolojisinde [ölüm yazısı] ifade edildiği gibi, "Vasilij Vasilyeviç Radlov şahsında Rus bilimi, en parlak temsilcilerinden birini kaybetmiştir."